

עוד הספקתי לבלות שבועיים ימים ב - *Borszék*, עיירת נופש בהרי הקרפטים, לפני שיתחילו לטופו גם את אזורינו מאורעות שעתידים לקבוע את גורל כולנו. תחילה, ונדמה שבאתראה קצרה מאד, תם העידן הרומני כשמחציתו של חבל טרנסילבניה סופחה לממלכת האם ההונגרית. כאן, בעקבות כשלון המהפכה הקומוניסטית של היהודי בלא קון, שלט במעמד של עצר, האדמירל הורטי אשר הצטיין באהדתו היתרה ליהודים והטיל עליהם זה מכבר חוקים, שהגבילו את זכויותיהם במדינה. מצעד צבאו המפואר ברחובות סאטמר סימל יותר מכל את תחילתה של תקופה חדשה. רק קומץ קטן מיהודי העיר השתתפו בצהלת השמחה, רובם עמדו ברגשות מעורבים ונופפו בדגלונים לנוכח חייליו של הורטי. סיפרו שפרידמן קלמן - בן דוד של אימא וגם אביו של חברי בלא - היה בין הפטריוטים מנופפי הדגלים, ומדש בגדיו ביצבצו צבעי הטריקולור. הוא לא יכול היה לחזות את העתיד העצוב שייכנו לו ולמשפחתו שליטים חדשים-ישנים אלה. הגייסות עברו גם ברחוב הראשי ליד הבית שלנו ואני עמדתי שם וצפיתי בחיילים הצועדים בסך, בחיל הפרשים הגאה ובתותחים המפחידים הרתומים לסוסים; חיל-צבא לתפארת, דומה מאד לזה של הפולנים, ערוך היטב למלחמת העולם הראשונה. אבא, יש לומר, לא השתתף בחגיגה.

היינו כבר אחרי נאומו המפורסם של היטלר נגד העם היהודי ומשפחת דוד סברה, שבימים טרופים אלה, עדיף ללמוד משלח יד ובהתאם לכך אימרה נשלח להתמחות בטכנאות שיניים - וכאן נפרדו דרכינו, אם כי לא לזמן רב. הוריי, אין לי מושג מדוע, עמדו על כך שעלי להתמיד בלימודים ולהמשיך בחטיבה עליונה. הסיפוח הנזכר איפשר לנו מעבר לדברצן *Debreczen* הקרובה אשר לפני כן הייתה בעברו השני של הגבול. בעיר זו - השניה בגודלה בהונגריה - התגוררה אחותה של אימא, הדודה אילוש לבית ברגר ולמרבה המזל (?) פעל שם זה שנים בית ספר תיכון יהודי. מה, אם כן, היה יותר הגיוני מאשר הבחירה במקום זה להמשיך הלימודים.

ההחלטה מבחינתי, הייתה אומללה ביותר. בקיץ של אותה שנה התאהבתי נואשות ב- יודית גֶסְפָּאר *Gáspár Judith*, ילדה יפהפייה וממשפחה של בנקאים - עובדה אחרונה זו קסמה לי כנראה לא פחות מקסמיה של יודית עצמה. היו לי תקוות כלפיה, למרות שבתוך תוכי ידעתי שהמעבר לעיר אחרת ימנע ממני אכזבה צפויה. עמדתי עצוב, בפתח חלון הרכבת ויודית נופפה לי לשלום, ובכך נקטע באיבו רומאן ביכורים זה. המציאות הקשה שחיכתה לי בדברצן עשתה את שלה, לא הספקתי להתאבל הרבה ויודית היפה נשכחה מלבי במהירות מפתיעה.

את הדודה אילוש פגשתי רק בהזדמנויות נדירות, לרוב באירוע משפחתי חשוב, ואז הייתה מופיעה בכל הדרה, כפי שאמרו הלשונוות. אמרו שהם עשירים מאד - עובדה שלא עשתה עלינו הילדים רושם רב, כי ידענו זה מכבר, שמשפחת ברגר לא נוהגת להרעיף מתנות על ילדי המשפחה. אימא הצטדקה בשמם ואמרה שהסיבה לדיהם הקמוצות היא העובדה המצערת שהם חשוכי-ילדים. את הונו הרב עשה הדוד מארטון כסוחר תבואה, עוד בהיותם גרים בצ'נגר *Csenger*, כפר קרוב לסאטמר בצדו ההונגרי של הגבול הקודם. כאשר עברו לעיר הגדולה השקיע את הונו ברכישת בתים להשכרה, וחי משכר הדירה שהיה גובה כל חודש. לפי הניסוח של הלשונוות הרעים במשפחה, הוא התקיים מספירת הלבנים בבניינו הרבים.

היא עצמה שמחה לרעיון, קיבלה אותי בסבר פנים יפות והייתי כבן בית במשך כל תקופת הלימודים. הם התגוררו במרכז העיר, בבית רחב מידות מרוהט יפה לפי טעמה העשיר של הדודה. הכשרות אצלם לא היה אומנם מן המהדרין - אבא לא היה אוכל ממטבח של הדודה - אבל לי לא היו תלונות; המטבח שלה היה דומה מאד למה שהייתי רגיל אצל אימא. הדוד מארטון לעומתה, היה סיפור אחר לגמרי. מלכתחילה לא היה נראה מרוצה מהחזירה לממלכתו ולא ניסה להסתיר שלדו אני אורח לא קרוא בביתו ומיותר למדי. הוא היה מודע לבעיות שלי בלימודים, אבל לא עשה שום מאמץ להקל על חיי ונדמה היה שלא פוסח על

שום הזדמנות לנגח אותי בעקיצותיו האירוניות. לא עברו ימים רבים עד שנוכחתי לדעת שהוא בסך הכל נהנה מהעמדת הפנים הקשוחה והבנתו שהשד כלל וכלל לא נורא. במשך הזמן השכלתי להשיב על התגריותיו בשנינות ראויה והם התקבלו אצלו לרוב בסיפוק בלתי מוסתר. היחסים הלכו והשתפרו בינינו - מן הסתם גם דודה אילוש תרמה את חלקה לכך - עד שהצלחתי אפילו להתחבב עליו. אחרי הכל, הימים היו די משעממים עליו מאז שנטש את עסקיו, ונוכחותי בביתו הוסיפה לו קצת פלפל בחיים. לימים הייתי מתלווה אליו לסיורים בין בתיו הרבים ולשם הרחבת השכלתי ואולי מתוך רצון להוסיף זוג ידיים, טרח ללמד אותי משחק קלפים הונגרי מיוחד שהיה זר לנו בסאטמר. ככלות הכל הרגשתי בנוח בביתם היפה, אלא שכל זה לא תרם לי רבות מבחינה חברתית ולא היה בו משום פיצוי למצבי האומלל בבית הספר, ובסיכומו של דבר שנת דברצן זכורה לי כשנה כושלת - תרתי משמע - מתחילתה ועד סופה.

אבל נחזור אל דברצן. מחממה של חברים שלמדתי אתם ארבע שנים נחתתי לעיר כבדה זו למציאות שונה, לתוך כתה של נערים מגובשים חברתית, ועד סוף שנת הלימודים לא ניתן לי ליצור קשר עם מי מהם. נשארתי זר ומנוכר במשך כל שנת הלימודים ונאלצתי להתמודד עם הקשיים בלימודים ללא עזרתם. קשה אולי להאמין, אבל איש מההנהלה או המורים לא נתן דעתו על מצבי המיוחד, על ההבדלים בפרוגרמה של בתי הספר בהונגריה לעומת זו שלפיה למדתי בתקופה הרומנית והבדלים אלה, כפי שהתברר, היו כולם לרעתי. בנאג'וראד למדנו צרפתית במשך ארבעה שנים ולטינית רק שנתיים, בעוד כאן לימדו לטינית החל מכתה ה'. בגרמנית הייתי טירון ממש. כידוע, ה' הידיעה בגרמנית היא *der, die, dass* בהתאם למין, והעובדה שדבר זה נשאר לי חידה עד עצם היום הזה אומרת דרשני. והמורים, כאילו צנחתי לכאן מבודפשט הבירה ולא מבית ספר רומני, עבדו כולם לפי הספר ולא התחשבו בשום דבר. הונגרית הייתה אמנם שפת האם שלי והספרים שקראתי, לרוב ספרות מתורגמת, היו כולם על טוהרת השפה הזו. אבל בכל מה שנוגע לספרות הלאומית - בסיס כל השיעורים - הידיעות שלי היו בכמה דרגות מתחת לנדרש. אצל אדון קארדוש למשל, המורה להונגרית במקום למצוא הד, אמפטיה כלשהי לחסרון מולד זה, זכיתי במנה גדושה של זלזול והשפלה. הוא קרה לי פעם אל הלוח - מעמד מחריד כשלעצמו - כדי לדקלם שיר ולנתח את תוכנו. סמוק לחיים ובקול רפה משהו ניסיתי את כוחי, ואיש זה תחת לעודד, קרא לעברי בנימה של לגלוג בלתי מוסתר, ואמר שהדקלום הוא *katzenjammerisch* היינו בקול יבבת חתולים. הוא נראה מרוצה מאד מהניסוח המוצלח, וחבריי לכתה הגיבו ללא רחמים בצחקוקים אכזריים. עמדתי שם אומלל, בציפייה לנס שיציל אותי מהמעמד המזוויע והרגשתי שעולמי חרב עלי מרוב בושה. בסוף השנה התברר שנשכחתי בלטינית, יחסית לא נורא, ונאלצתי להתאמץ במשך חופשת הקיץ כדי להשיג את חבריי לכתה. בין שני המועדים הצלחתי להתמחות אפילו בשירת *Ovidius* ואני מסוגל לצטט מהם עד עצם היום הזה, אף על פי שסלדתי מהאיש בגלל המילים *Odi profanum vulgus et arceo*, משמע אני בז להמון הנבער ומתרחק מהם - משפט שהיה מנוגד להשקפותיי באותה עת.

נזכרתי בסיטואציה הזאת כאשר לאחר שנים נקלעתי לתנאים דומים במקצת. הגעתי לטכניון לאחר תלאות המלחמה, עם ידיעה דלה בעברית, טרוד בבעיות פרנסה ונתקלתי בחבורה אטומה של סטודנטים - ביניהם כאלה ששירתו בצבא הבריטי - ורובם יוצאי מגמות ריאליות אשר הקלו עליהם בייחוד בקורס ראשון, בעוד אני קיבלתי חינוך הומניסטי עם ידיעות צנועות ביותר במקצועות הריאליים. למרות שחבריי לספסל הלימודים ידעו היטב את קורות "שארית הפליטה" - והרי מי אם לא הם והוריהם היו אלה שטבעו את המונח - התנהגותם לא הייתה בהתאם, אם להשתמש בלשון המעטה. איש מהם לא שאל, מה היה שם ואיך היה, ואיך בכלל נחלצתי מהגיהנום ההוא. עברתי את חבלי הקליטה בלימודים, וכמוני גם מישו ברגר, ללא תמיכת החברים, וזה לא היה דבר של מה בכך. צריך לזכור שבתקופה הנזכרת לא היו בנמצא ספרי עזר, ואת דברי המרצים נאלצתי לרשום באותיות לועזיות ובמהירות מטורפת. זה נשמע אולי כדברי תוכחה, אבל אני חייב לומר שבאותה עת לא הרגשתי ממורמר ולא התקוממתי נגד אוירת הניכור שחבריי הקרינו כלפי. ייתכן שהייתי שרוי עדיין באפטיה, אולי ניסיון השנה האחרונה במחנות לימד אותי לחשוב שזו דרכו של עולם ואין

לצפות ליותר מכך. הייתי חייב לעבור את טבילת האש של מלחמת השחרור ולחזור עם חוויות משותפות פחות או יותר לכולנו, ורק אז התמוססה אדישותם וניאותו לקבל אותי כשווה בין שווים.